

Μνήμων

Τόμ. 35, Αρ. 35 (2016)

Μνήμων

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΚΑΛΙΟΠΗ ΠΑΓΑΗ, Φλωρεντία: από τις ολιγαρχικές οικογένειες στους «Τραπεζίτες του Θεού» ● ΑΓΓΑΛΙΑ ΚΑΣΔΑΓΑΗ, Λόγος περί νοταριακών και μια ανάγνωση διαθηκών του 16ου αιώνα από την Κρήτη ● ΑΝΤ. ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΥ, Νησιωτικότητα και τοπική εξουσία στην οθωμανική Κύπρο ● Χρ. ΛΟΥΚΟΣ, Νέα στοιχεία για την ελληνική τυπογραφία της περιόδου 1828-1832 ● ΕΙΣΕΛΒΕΤ ΤΣΑΚΑΝΙΚΑ, Η αναζήτηση της εθνικής ταυτότητας στον Τύπο και τη λογοτεχνία της οθωμανικής περιόδου ● Δ. ΜΑΛΕΣΗΣ, Ο «εθνικός λόγος» τη δεκαετία του 1870 στην εφημερίδα *Είβορα* του Γ. Φιλάρτου ● Μ. ΜΑΘΙΟΥΔΑΚΗ, Χειρόγραφα του Ι. Ουάμπου στο Αναγνωστήριο της Αγιάσου ● ΧΡΥΣΑ ΜΑΡΙΝΟΥ, Τα έργα *The Tunnel* και *Deadlock* της Ντ. Μ. Ρίτσαρντσον ως άλλο αρχείο ● ΕΥΓΕΝΙΑ ΑΔΑΜΟΠΟΥΛΟΥ, Πολιτικές και κοινωνικές διαστάσεις του γλωσσικού ζητήματος στην Κωνσταντινούπολη ● ΛΗΔΑ ΠΑΠΑΣΤΕΦΑΝΑΚΗ, Οι μηχανικοί στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου ● ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΚΟΝΔΥΛΗΣ, Μεταπολεμική αστική ανάπτυξη και ονομασθεσία οδών και πλατειών ● ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΝΤΑΝΙΚΑ, Η ανάγκη για διεργασία στον μουσουλμανικό πληθυσμό της Λαρίσας (1882-1898)

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ, *Αναγνώσιμο του Έλληνα, Ελληνική Νομαρχία*

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

ΘΩΔΩΡΟΣ ΘΩΔΩΡΟΥ, Οι χαμένες επιστολές του Κωνσταντίνου Σταμάτη προς τον Παναγιώτη Κοδρικά (1788-1794)

ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ

ΕΦΗ ΑΒΔΕΛΑ, «Μνημονικοί νόμοι» και ιστορικοί. Η ευρωπαϊκή εμπειρία ● ΣΤΡΑΤΗΣ ΜΠΟΥΡΝΑΣΟΣ, Η ιστορία, ο ιστορικός και ο δικαστής

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Χρ. Λούκος, Τ. Ε. Σιλαβενίτης, Κ. Λάππας, Ε. Γαλούρη, Γ. Κόκοινο, Σπ. Δημανόπουλος, Χρ. Αγγριαντώνη, Μ. Φέστας, Δ. Κουσουρής, Α. Μ. Σιγάνη, Μ. Χρ. Χατζηγιάννου, Χρ. Χατζηιωσήφ

35

ΑΘΗΝΑ 2016

ΤΑ ΕΡΓΑ THE TUNNEL ΚΑΙ DEADLOCK ΤΗΣ ΝΤΟΡΟΘΙ ΜΙΛΛΕΡ ΡΙΤΣΑΡΝΤΣΟΝ ΩΣ ΑΛΛΟ ΑΡΧΕΙΟ ΜΙΑ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΗ ΣΤΟ ΛΟΝΔΙΝΟ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΟΥ 20ΟΥ ΑΙ.

ΧΡΥΣΑ ΜΑΡΙΝΟΥ

doi: [10.12681/mnimon.20256](https://doi.org/10.12681/mnimon.20256)

Copyright © 2019, Μνήμων

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΜΑΡΙΝΟΥ Χ. (2019). ΤΑ ΕΡΓΑ THE TUNNEL ΚΑΙ DEADLOCK ΤΗΣ ΝΤΟΡΟΘΙ ΜΙΛΛΕΡ ΡΙΤΣΑΡΝΤΣΟΝ ΩΣ ΑΛΛΟ ΑΡΧΕΙΟ ΜΙΑ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΗ ΣΤΟ ΛΟΝΔΙΝΟ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΟΥ 20ΟΥ ΑΙ. *Μνήμων*, 35(35), 189-203.
<https://doi.org/10.12681/mnimon.20256>

ΧΡΥΣΑ ΜΑΡΙΝΟΥ

ΤΑ ΕΡΓΑ *THE TUNNEL* ΚΑΙ *DEADLOCK*
ΤΗΣ ΝΤΟΡΟΘΙ ΜΙΛΛΕΡ ΡΙΤΣΑΡΝΤΣΟΝ
ΩΣ ΑΛΛΟ ΑΡΧΕΙΟ

ΜΙΑ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΗ ΣΤΟ ΛΟΝΔΙΝΟ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΟΥ 20ου ΑΙ.

*It takes a great deal of history to produce
little literature*

Henry James

Με σκοπό την ανάδειξη μιας διαλεκτικής ανάμεσα στη μυθοπλασία και την έννοια του αρχείου, το άρθρο προτείνει την ανάγνωση του μοντέρνου μυθιστορήματος της Ντόροθι Μίλλερ Ρίτσαρντσον (Dorothy Miller Richardson) *Pilgrimage* ως αρχειακής πηγής η οποία μοιράζεται την πολιτισμική αισθητική του Βάλτερ Μπένγιαμιν (Walter Benjamin) και λειτουργεί στην κατεύθυνση της διάσωσης της πολιτιστικής μνήμης του Λονδίνου στις αρχές του αιώνα. Η Βρετανίδα συγγραφέας και δημοσιογράφος Ρίτσαρντσον (1873-1957), εξέχουσα μορφή της μοντέρνας μυθοπλασίας, ανήκει στους πρωτοπόρους που εισήγαγαν τον εσωτερικό μονόλογο —ροή της συνείδησης κατά άλλους (stream of consciousness)— στη μυθιστορηματική φόρμα. Το μοναδικό της ημι-αυτοβιογραφικό μυθιστόρημα *Pilgrimage* απαρτίζεται από δεκατρία ξεχωριστά μυθιστορήματα/

Μια πρώτη, ελλιπέστερη, μορφή του άρθρου παρουσιάστηκε στην αγγλική γλώσσα στα πλαίσια του 1ου Διεθνούς Συνεδρίου του Ευρωπαϊκού Δικτύου για την Ιστορία της Εργασίας, 14-16 Δεκέμβρη 2015, Τορίνο, Ιταλία. Το έργο της Ρίτσαρντσον παραμένει αμετάφραστο στην ελληνική και ιδιαίτερα η στίξη των μεταφρασμένων παραθεμάτων μοιραία θα ξενίσει τον αναγνώστη: η συγγραφέας ακολούθησε πειραματική στίξη και ενδιαφέρθηκε ιδιαίτερα για την τυπογραφική εικόνα του κειμένου· επιμένει λόγω χάρη στα αποσιωπητικά τεσσάρων τελειών και στα λευκά κενά μεταξύ κειμενικών χωρίων που κατά μια έννοια αποτελούν τυπωμένες σιωπές ή παύσεις. Ο αναγνώστης έτσι αφυπνίζεται πρόσκαιρα από την ληθαργικού τύπου ανάγνωση, η οποία διευκολύνεται από την καθιερωμένη οργανωμένη στίξη.

κεφάλαια (chapter-novels) που παρακολουθούν τις διεργασίες της συνείδησης της ηρωίδας, Μίριαμ Χέντερσον, σκιαγραφώντας τη σχέση της με το κοινωνικό, πολιτικό, και οικονομικό συγκείμενο. Για λόγους οικονομίας περιορίζομαι εδώ στη συζήτηση του τέταρτου και έκτου μυθιστορήματος του *Pilgrimage*, *The Tunnel* (1919) και *Deadlock* (1921) δίνοντας έμφαση στην τεκμηριωτική και αναφορική αξία του μυθοπλαστικού κειμένου σχετικά με την εργασία και τη ζωή της ηρωίδας στη Βρετανική μητρόπολη του πρώιμου εικοστού αιώνα. Ο Γέρμανο-Εβραίος στοχαστής, συγγραφέας, δοκιμιογράφος, και κριτικός της λογοτεχνίας Μπένγιαμιν (1892-1940) συνεισφέρει στην ανάλυση μου την αρχειακή λογική της υλιστικής του ιστοριογραφίας. Η μπενγιαμινική ανάλυση της αστικής συνθήκης στο Παρίσι, όπως αποτυπώνεται στο *The Arcades Project* (1927-1940) χρησιμεύει ως κριτικό εργαλείο: διαβάζω δηλαδή την ηρωίδα της Ρίτσαρντσον, Μίριαμ, ως υποκείμενο ενεργά εμπλεκόμενο στη ζωή της Βρετανικής μητρόπολης, το οποίο υφίσταται τις διακυμάνσεις της καπιταλιστικής οικονομίας και αγοράς. Παρότι δεν υποστηρίζω ότι το μυθιστόρημα στο σύνολό του αποτελεί λογοτεχνικό καλειδοσκόπιο των συνθηκών εργασίας στο Λονδίνο της εποχής, εξετάζω την Ρίτσαρντσον ως τη γυναίκα αρχειονόμο που μέσω της Μίριαμ, καταγράφει την ιστορία της εργαζόμενης γυναίκας στην πόλη (*herstory*).¹

1. Ο όρος αποδίδεται στην Robin Morgan, όπως εμφανίζεται στο βιβλίο της

Sisterhood is Powerful: An Anthology of Writings from the Women's Liberation Movement (1970). Όπως γράφουν οι Casey Miller και Kate Swift, «όταν οι γυναίκες [...] χρησιμοποιούν τον όρο *herstory*, σκοπός τους είναι να τονίσουν ότι οι ζωές των γυναικών, οι πράξεις τους, και η συμμετοχή τους στα ανθρώπινα πράγματα έχουν παραμεληθεί ή υποτιμηθεί από τις κανονικοποιημένες ιστορίες» (*Words &*

Με αφορμή τη διαπίστωση του Ζακ Ντεριντά, ότι «τίποτα δεν είναι λιγότερο ξεκάθαρο σήμερα από την λέξη 'αρχείο'»,² εξετάζω την αρχειακή λογική της Ρίτσαρντσον μέσω της βασικής θεματικής της εργασίας και της εμπειρίας της νεωτερικότητας για τη γυναίκα στα τέλη του δεκάτου ενάτου και τις αρχές του εικοστού αιώνα. Η συγγραφέας αξιοποιεί την εμπειρία της ηρώιδας της αφηγηματικά και καταδεικνύει «τα γεγονότα δεν σημαίνουν τίποτα αν δεν ενταχθούν στις αναπαραστάσεις που έχουμε για αυτά, αναπαραστάσεις που στη συνέχεια τα επανατροφοδοτούν ή αντίθετα μπορούν να ανακόψουν την πρόοδό τους και να μειώσουν την οξύτητά τους».³ Τα αρχεία αποτελούν κοινωνικά και ιστορικά κατασκευασμένους χώρους, «δεν είναι πρότυπες αποθήκες συσσωρευμένων ιστορικών τεκμηρίων, αλλά αντανάκλαση, και συχνά δικαίωση, της κοινωνίας που τα δημιουργεί».⁴

Εκκινώντας από το γεγονός ότι ο Μπένγιαμιν στο *The Arcades Project* επιτελεί μια αρχαιολογία των ερειπίων αφενός της πόλης ως σημείου καμπής στη νεωτερικότητα, αφετέρου πλήθους άλλων κειμένων, προκειμένου να διασωθεί η λησμονημένη ιστορία, προτείνω ότι η Μίριαμ μέσω μιας ανορθόδοξης «αρχαιολογίας» αποκρυπτογραφεί το κείμενο του παρόντος της και διαβάζει πίσω από τις γραμμές του. Και εξετάζοντας τη μεθοδολογία της Ρίτσαρντσον αναφορικά με τη διάχυση της πανταχού παρούσας ταξικής πραγματικότητας και την αντίληψη της Μίριαμ για τον χώρο, υποστηρίζω ότι η συγγραφέας στήνει ένα αρχείο που μαρτυρά όχι μόνο τη συνθήκη της εργαζόμενης γυναίκας στο Λονδίνο, αλλά ίσως και του αποσιωπημένου παρελθόντος που συνήθως παραβλέπεται. Με αυτήν την έννοια, η Ρίτσαρντσον γίνεται η *αρχειονόμος* της οποίας η αυτο-βιογραφία σε μορφή μυθιστορήματος μπορεί εκ των υστέρων να συσχετιστεί με το αστικό αρχείο αποφθεγμάτων του Μπένγιαμιν· αμφότεροι επιχειρούν να επαναφέρουν μια συγκεκριμένη πολιτισμική κληρονομιά ερειπίων της νεωτερικότητας —ή ακόμη τη νεωτερικότητα ως ερείπια— από τη λήθη. Και οι δυο μετατρέπουν την «ανασκαφή» της εμπειρίας και της συλλογής σε «οικοδόμηση», κάνο-

---

Women, Λίνκολν, iUniverse.Inc., 2000, σ. 146). Έκτοτε ο όρος έχει χρησιμοποιηθεί στον φεμινιστικό ακαδημαϊκό λόγο για να περιγράψει τις προσπάθειες ενάντια στον ανδρο-κεντρικό κανόνα.

2. J. Derrida, *Archive Fever: A Freudian Impression*, Σικάγο, U of Chicago P, σ. 90.

3. A. Farge, *Η Γεύση του Αρχείου*, Αθήνα, Εκδόσεις Νεφέλη, 2004, σ. 113-114.

4. J. M. Schwartz & T. Cook, «Archives, Records, and Power: The Making of Modern Memory», *Archival Science* 2 (2002), σ. 12.

ντας εφικτή μια «μετατόπιση από τον μελαγχολικό πολιτισμό, όπου το ιστορικό σχεδόν ταυτίζεται με το τραυματικό».⁵ Συζητώντας την έννοια του αρχείου, ο Hal Foster προσεγγίζει τις απόψεις της Arlette Farge, και υποστηρίζει ότι το ιστορικό ντοκουμέντο δεν παράγει νοήματα αφεαυτό, αλλά μόνο μέσω των συσχετισμών του με άλλα ντοκουμέντα που προέρχονται από ευρύτερα πολιτικά, κοινωνικά ή ιστορικά συγκείμενα. Έτσι, τα αρχεία από «σημεία ανασκαφής» των υλικών συνθηκών μετατρέπονται σε «σημεία οικοδόμησης»⁶ αυτή η ανασκευαστική δυναμική της αρχειακής κληρονομιάς φέρνει κατά τη γνώμη μου σε γόνιμη επαφή τη λογοτεχνία και το αρχείο.

Στην αρχή του *The Tunnel* η Μίριαμ, 21 ετών, φτάνει στο Λονδίνο προκειμένου να εργαστεί ως γραμματέας του Δόκτορα Χάνκοκ, οδοντίατρου στην Οδό Χάρλεϋ. Το εργασιακό της παρελθόν, όπως περιγράφεται στα τρία προηγούμενα βιβλία, περιλαμβάνει τη διδασκαλία σε ιδιωτικό σχολείο θηλέων στο Ανόβερο —εξέλιξη που έχει χαρακτηριστεί ως «υποχρεωτική απομάκρυνση από την άνετη μεσο-αστική ανατροφή της»⁷— κατόπιν μια θέση διδασκαλίας σε σχολείο θηλέων του Βόρειου Λονδίνου (*Backwater*), και τελικά, τα καθήκοντα της γκουβερνάντας (*Honeycomb*) σε «ένα μεσοαστικό σπίτι των προαστίων».⁸ Τάξικά, η Μίριαμ συγκαταλέγεται σε μια πλειάδα ηρωίδων που, λόγω πτώχευσης του πατέρα τους, αναγκάζονται να αποχωριστούν τις ανέσεις της μεσαιάς τάξης και να αναζητήσουν εργασία προκειμένου να επιβιώσουν, καθώς και να χειραφετηθούν στον βαθμό που μπορούν —η Λούσι Σνόου στο *Βιλλέτ* της Σαρλότ Μπροντέ (1853) και η Κέητ Κρού στο *Φτερά της Περιστεράς* του Χένρυ Τζέημς (1902) είναι δυο τέτοια παραδείγματα. Στο οδοντιατρείο, η Μίριαμ είναι αναγκασμένη να τα βγάλει πέρα με μια λίρα την εβδομάδα, μισθός πενιχρός, όπως υποστη-

5. H. Foster, «An Archival Impulse», *October* 110 (2004), σ. 22.

6. Στο ίδιο, σ. 22.

7. D. Parsons, *Theorists of the Modernist Novel: James Joyce, Dorothy Richardson, Virginia Woolf*, Λονδίνο, Routledge, σ. 61

8. A. Levy, «Gendered Labor, the Woman Writer and Dorothy Richardson», *NOVEL: A Forum on Fiction* 25.1 (1991), σ. 58. Το πρώτο βιβλίο του *Pilgrimage, Pointed Roofs* (1915), τοποθετεί κοινωνικά την Μίριαμ με την ακόλουθη φράση: «..Εάν ο μπαμπάς είχε κρατήσει την επιχείρηση του παππού, θα ήταν και αυτοί έμποροι —πλούσιοι— θα είχαν παντρευτεί όλες» (σ. 32). Σε ό,τι αφορά τον πατέρα της, η Μίριαμ θεωρεί ότι «έπαιζε τον ρόλο του Άγγλου ευγενή. Ο καημένος. Αυτό ήθελε να είναι πάντα. Είχε θυσιάσει τα πάντα για να μπορεί να είναι “άνθρωπος της αργίας και της καλλιέργειας”». (*I Pointed Roofs*, Λονδίνο, Virago Limited, 1979, σ. 28).

ρίζει η Anita Levy.⁹ Αυτή η μορφή εργασίας με ενδιαφέρει περισσότερο επειδή δείχνει «το πέρασμα της ευηπόληπτης γυναίκας από την οικιακή οικονομία στην πολιτική οικονομία, από τη σφαίρα της αναπαραγωγής στην σφαίρα της παραγωγής».¹⁰

Η κοινωνική μετατόπιση και περιθωριοποίηση της Μίριαμ —το ότι έρχεται αντιμέτωπη με το φάσμα της φτώχειας— πυροδοτεί αφενός την εηλικιώσή της εντός του πλαισίου της αγοράς, αφετέρου την κοινωνική κριτική που αρθρώνει. Σύμφωνα με την Jane Garrity, «όπως και η Βικτωριανή γκουβερνάντα, η Μίριαμ είναι αντιφατική φιγούρα που εδρεύει στο σύνορο μεταξύ της μεσοαστής και της εργαζόμενης υπηρέτριας».¹¹ Κατά την άποψή μου, η εμπλοκή της με τη δημόσια σφαίρα της εργασίας, επιτρέπει στην ηρωίδα μια διαφοροποιημένη και αποκλίνουσα ανάγνωση της καπιταλιστικής πραγματικότητας. Η κίνησή της ως ιστορικού υποκειμένου στα πλαίσια της καπιταλιστικής συσσώρευσης του μητροπολιτικού Λονδίνου, την καθιστά ικανή να διατυπώσει μια διαλεκτική αντίστασης και κριτικής ενάντια στην καπιταλιστική τάξη: μια διαλεκτική που καταγράφεται στο «αρχείο εν εξελίξει» της Ρίτσαρντσον, το οποίο συμπτωματικά αναπαριστά μια εναλλακτική εμπειρία του εργασιακού βίου στο γύρισμα του αιώνα, και αμφισβητεί τον ηγεμονικό λόγο σχετικά με τη «φυσικότητα» της ταξικής διαστρωμάτωσης.

9. Η Levy υποστηρίζει ότι για τα μεσοαστικά δεδομένα, ο μισθός αυτός ήταν μόλις και μετά βίας επαρκής (ο.π., σ. 67). Παραπέμπει στο άρθρο του 1909 της Dora Jones, όπου καταγράφεται το χαμηλό επίπεδο των μισθών των γυναικών των μεσοστρωμάτων στην αγορά εργασίας και τονίζεται ότι οι γυναίκες υπάλληλοι «ανήκουν στα μορφωμένα μεσοστρώματα» και «έχουν συνηθίσει στις μικρές ανέσεις και απολαύσεις της τάξης τους»: «Οι φίλοι και ο περίγυρός τους .... διαθέτουν εισοδήματα από 50 έως 800 λίρες το χρόνο. Ο καθαρός αέρας και η καθαριότητα, τα όμορφα ρούχα, οι μικρές κοινωνικές χαρές, οι απολαύσεις του τραπέζιου και του μπάνιου, τους έρχονται φυσικά εκ γενετής. Πρέπει κανείς να τα συλλογιστεί όλα αυτά, προτού μπορέσει να συνειδητοποιήσει τί σημαίνει για ένα κορίτσι με αυτές τις συνθήκες και αυτήν την εκπαίδευση, να ζει αδιάκοπα στο Λονδίνο με 25 σελίνια την εβδομάδα». (Dora Jones, «The Cheapness of Women», *Englishwoman's Review of Social and Industrial Questions* XL: 4 (1909), [επανάκδοση: Νέα Υόρκη 1985], σ. 235-236.) Από την άλλη πλευρά, αξίζει να αναθερθεί ότι οι γυναίκες της εργατικής τάξης με το ίδιο ποσό έπρεπε να ταΐζουν, να ντύνουν και να στεγάζουν εξαμελή οικογένεια». (Maud Pember Reeves, *Round About a Pound a Week*, Λονδίνο 1913, αναφέρεται στη Levy, ό.π., σ. 67).

10. A. Levy, ό.π., σ. 51.

11. J. Garrity, *The Step-Daughters of England: British Women Modernists and the National Imaginary*, Μάντσεστερ, Manchester University Press, 2003, σ. 102.

Στην αρχή της εργασιακής της σταδιοδρομίας, η Μίριαμ φαίνεται να έχει ενοχές κάθε φορά που αμοίβεται για την προσφορά υπηρεσιών:

Έβαλε στην τσέπη το βαρύ πορτοφόλι. Γιατί να νιώθει πάντα ενοχή για το μισθό της; Κάθε εβδομάδα τα ίδια. Η ζωή στην Οδό Γουίμποουλ ήταν τόσο γεμάτη και ενδιαφέρουσα, μάθαινε και έβλεπε τόσα πολλά. Ο μισθός ήταν περιττός—αμοιβή για μια τέλεια ζωή, που η μισή ήταν εξολοκλήρου δική της.¹²

Ο φανερός ενθουσιασμός για τις επαγγελματικές της προοπτικές ωθεί την Μίριαμ να αγνοήσει αρχικά την κόπωση και τα υπόλοιπα μειονεκτήματα της μισθωτής εργασίας. Μόνο η παρατήρηση της για τη «μισή ζωή» μπορεί να αναγνωσθεί ως αναφορά στον πολύωρο μόχθο. Αυτή η αισιοδοξία μεταβάλλεται άρδην στο *Deadlock* όπου ο συλλογισμός της στο τραίνο είναι αποκαλυπτικός: «Στο τρένο είδα την αδικία στη ζωή των υπαλλήλων. Οσο σκληρά κι αν δουλέψουν, η ζωή τους δεν αλλάζει, ούτε γίνεται πιο εύκολη. Ζουν μέσα στη φτώχεια, τη φτώχεια και την αγωνία τα καλύτερά τους χρόνια, έπειτα πρέπει να είναι ευγνώμονες που θα πάρουν σύνταξη, και γενικά δεν παίρνουν σύνταξη».¹³

Παρά την συμπάθεια της για την εργατική τάξη και την εμπειρία της στις οικονομικές δυσκολίες, η Μίριαμ, όπως υποστηρίζουν μεταξύ άλλων η Maria Francisca Llantada Diaz και η Kristin Bluemel, πασχίζει επίσης να διαφοροποιηθεί αφενός από την εργατική τάξη, αφετέρου από τους μεσοαστούς, προσπάθεια η οποία υπογραμμίζει την αίσθηση της ατομικότητας και τον αυτό-προσδιορισμό της. Έχοντας μεσοαστική συνείδηση, η Μίριαμ «δεν θα μπορούσε να κάνει χειρωνακτική δουλειά, και άρα να υποβιβαστεί στο επίπεδο της εργάτριας».¹⁴ Ταυτόχρονα, όπως όλοι οι διανοούμενοι του ύστερου δεκάτου ενάτου αιώνα και του πρώιμου εικοστού, τρέφει «αισθήματα υπεροχής έναντι των χαμηλότερων στρωμάτων, παρά το γεγονός ότι έχει φτωχοποιηθεί».¹⁵ Πράγματι, η Μίριαμ θεωρεί ότι η ευφύια της την διαχωρίζει από τους υπόλοιπους: «Έξυπνοι άνθρωποι. Είμαι έξυπνη, υποθέτω. Δεν φταίω εγώ. Δεν θέλω να είμαι

12. D. Richardson, *Pilgrimage II The Tunnel*, Λονδίνο, Virago Limited, 1979, σ.182.

13. D. Richardson, *Pilgrimage III Deadlock*, Λονδίνο, Virago Limited, 1979, σ. 179.

14. M.F. Llantada Diaz, *Form and Meaning in Dorothy M. Richardson's «Pilgrimage»*, Χαϊδελβέργη, Universitätsverlag, 2007, σ. 25.

15. Στο ίδιο, σ. 25-6.

διαφορετική. Κι όμως θέλω». ¹⁶ Με μια πρόχειρη ματιά, θα ισχυριζόταν κανείς ότι η Μίριαμ επιδεικνύει ψήγματα ενός σύμπλεγματος ανωτερότητας, εντούτοις το κυριάρχο στοιχείο είναι ότι επειδή είναι διανοούμενη, το γεγονός αυτό αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της αντίληψης της για τη «Νέα Γυναίκα» (New Woman), αλλά και της αντίληψης της Ρίτσαρντσον για μια νέα θυληκότητα.

Παραλληλίζοντας τις προσπάθειες της Μίριαμ («να αποστασιοποιηθεί από τους άλλους ανθρώπους» με τις νεωτερικές αντιλήψεις της Ρίτσαρντσον σχετικά με τις έννοιες της «μοναδικότητας και της ανωτερότητας», η Llantada Diaz επισημαίνει ότι η ζωή της Μίριαμ «είναι ταπεινή και μετρημένη», ωστόσο επενδύει όσα χρήματα εξοικονομεί στη «διαδικασία μιας συνεχούς πνευματικής εξέλιξης, διαβάζοντας, παρακολουθώντας διαλέξεις και θέατρο» προκειμένου να μπορεί να «θεωρεί τον εαυτό της ανώτερο των πλουσίων». ¹⁷ Πράγματι οι υλικές επιθυμίες της και η επιδίωξη της άνεσης είναι, ως επί το πλείστον, αισθητικά προσανατολισμένες. Όταν λ.χ. σκέφτεται ότι το «απόγευμα της έγνεφε εύκολο με την αφθονία του χρήματος» ¹⁸ σκοπεύει να ξοδέψει τα χρήματα της στα θεάματα που προσφέρει η πόλη — παρακολουθώντας διαλέξεις, μια παράσταση του *Άμλετ*, και ποδηλατώντας στους δρόμους του Λονδίνου.

Το εργασιακό και οικονομικό συγκείμενο στο γύρισμα του αιώνα χαρακτηρίζεται από την ανάπτυξη της οικονομίας: «η αυτοκρατορία γνώρισε μια άνευ προηγουμένου επέκταση, ο τριτογενής τομέας — οι υπηρεσίες, τα διοικητικά και επαγγελματικά πόστα — αναπτύχθηκαν παράλληλα» και, κατά συνέπεια, «οι μεσοαστές εισήλθαν στο εργασιακό δυναμικό σε ποσοστά άγνωστα ως τότε στην ιστορία της τάξης τους». ¹⁹ Η υποτιθέ-

16. D. Richardson, *Pilgrimage II The Tunnel*, ό.π., σ. 211.

17. M.F. Llantada Diaz, ό.π., σ. 25-6.

18. D. Richardson, *Pilgrimage II The Tunnel*, ό.π., σ. 183.

19. A. Levy, ό.π., σ. 53. Ομοίως, στο βιβλίο της, *Victorian Writing and Working Women* (Μινεσότα 1986, σ. 172), η Julia Swindells εξετάζει τις γυναίκες αυτο-βιογράφους και την ταξική τους εμπειρία μεταξύ των ετών 1800 και 1880. Υποστηρίζει ότι η γυναικεία εργασία χαρακτηρίζεται από την κοινή εμπειρία, όπου το φύλο καθορίζει το είδος της δουλειάς, τείνοντας να υπερκεράσει τις ταξικές διακρίσεις, οι οποίες θα ίσχυαν σε ανάλογες περιπτώσεις ανδρικής εργασίας. Σημειώνει ότι πολλές από αυτές τις γυναικείες συγγραφείς: «Εργάζονται σε δουλειές που εκτελούνται και από την εργατική και από τη μεσαία τάξη, λ.χ. μια σύντομη περίοδος σε εργοστάσιο ή το εργόχειρο ως κατ' οίκον εργασία, μπορεί να ακολουθούνται από μια σύντομη περίοδο εργασίας ως γκουβερνάντα. Το σημαντικό στοιχείο στη γυναικεία εργασία είναι η διακριτή σφαίρα (η σεξουαλική ιδεολογία καθορίζει τον διαχωρισμό των φύλων και το είδος της εργασίας) και στις πλείστες

μενη ανεπάρκεια της Μίριαμ να αυτο-προσδιοριστεί ως «εργαζόμενη» (*Llantada Diaz*), καταρρίπτεται από το ίδιο το κείμενο. Η Μίριαμ πιεστεί στο δικαίωμά της στον ελεύθερο χρόνο, την αργία, και την ξεκούραση, και με ενθουσιασμό απολαμβάνει τα οφέλη του χρήματος, έχει όμως συνείδηση των αντιθέσεων που παράγονται από την τάξη και την ανώμαλη θέση στην οποία βρίσκεται, δηλαδή φτωχοποιημένη αλλά μορφωμένη. Έτσι «βρίσκεται στα όρια του βρετανικού ταξικού συστήματος» αφού είναι «εργαζόμενη που δεν ανήκει στην εργατική τάξη» και «μορφωμένη που δεν ανήκει στη μεσαία τάξη». ²⁰ Λόγω εργασιακής κινητικότητας, η Μίριαμ προχωρά ενδιάμεσα και πέρα από τις καθορισμένες ταυτότητες, επομένως είναι σε θέση να ασκεί κριτική και να κοιτά αφ' υψηλού το ταξικό σύστημα. Οι σοσιαλιστικές ιδέες που κυκλοφορούν στο Λονδίνο, καθώς επίσης η φιλία της με τις «Νέες Γυναίκες» Μαγκ και Τζαν, αφήνουν το αποτύπωμά τους στο κείμενο και συνιστούν μέρος του πολιτισμικού κεφαλαίου της Μίριαμ Χέντερσον. ²¹

Το *The Tunnel* και το *Deadlock* καταγράφουν την βαθμιαία εξέλιξη της πολιτικής της συνείδησης και ενίοτε μια ριζοσπαστική κοσμοθεώρηση. Διαβάζοντας ένα άρθρο σχετικά με τη συνταξιοδότηση κάποιου υπαλλήλου, η Μίριαμ στοχάζεται τη δική της δουλειά και την εργασιακή συνθήκη συνολικά:

Δεν είναι αστείο που οι πλούσιοι μπορούν να εκμεταλλεύονται τις ζωές μας με αντάλλαγμα πενιχρούς μισθούς που ποτέ δεν αυξάνονται πέρα από κάποιο σημείο, δεν έχει σημασία αν οι υπάλληλοι τα βγάζουν πέρα, ακόμη

των περιπτώσεων, ένα μοτίβο εργασίας που χαρακτηρίζεται από το πρόσκαιρο, την διακοπή, τη χαμηλή αμοιβή, τις απαιτήσεις που προκύπτουν από κάθε λογής συγγενικές δομές (όχι μόνο του γάμου και των παιδιών) και κυρίως, από την απουσία οποιασδήποτε προβλέψιμης ή ασφαλούς διαδρομής».

20. K. Bluemel, *Experimenting on the Borders of Modernism: Dorothy Richardson's Pilgrimage*, Τζόρτζια, University of Georgia Press, 1997, σ. 85.

21. Χρησιμοποιώ τον κοινωνιολογικό όρο «πολιτισμικό κεφάλαιο» του Πιερ Μπουρντιέ (*The Forms of Capital*, Νέα Υόρκη 1986) αναφερόμενη στα μη οικονομικά, αλλά κοινωνικά περιουσιακά στοιχεία της Μίριαμ που προωθούν την ταξική κινητικότητα, λ.χ. την επαφή της με τις πολιτικές ιδέες που κυκλοφορούν στο Λονδίνο. Σύμφωνα με τον Μπουρντιέ, ενώ το κεφάλαιο αποτελεί κοινωνική σχέση εντός ενός ανταλλακτικού συστήματος και περιλαμβάνει «όλα τα αγαθά, υλικά και συμβολικά, χωρίς διάκριση, που εμφανίζονται ως σπάνια και άξια επιδίωξης», το πολιτισμικό κεφάλαιο αποτελεί κοινωνική σχέση στα πλαίσια ανταλλακτικού συστήματος που περιλαμβάνει συσσωρευμένη πολιτισμική γνώση η οποία μεταφέρει δύναμη και status.

κι αν τα τελευταία χρόνια δίνουν συντάξεις. [...] Ξαφνικά σκέφτηκα οτι οι εργοδότες πρέπει να το μάθουν. [...] Δεν θέλω σύνταξη. Μισώ τη μισθωτή εργασία γενικά.²²

Η σκέψη της διαμορφώνεται από την επαφή της με αναρχικούς, σοσιαλιστές, Φαβιανούς, και σουφραζέτες, περισσότερο από όσο είναι διατεθειμένη να παραδεχθεί. Τελικά θα απολυθεί επειδή εκφράζει τα παράπονα της —μια μορφή πρωτο-συνδικαλισμού ή στράτευσης: «Είπα επίσης διάφορα που μου έρχονταν στο μυαλό... έβγαλα έναν μεγάλο λόγο. Περί αδικίας».²³

Το γεγονός της απόλυσης της Μίριαμ έρχεται να αποκαλύψει το ταξικό της μίσος: «τους μισούσα, αυτούς και τα χρήματά τους, και την ηρεμία τους, την αυταρέσκειά τους επειδή είχαν αποφασίσει να συντρίψουν έναν υπάλληλο που τους είχε αντιμιλήσει».²⁴ Ομοίως, θα απομακρυνθεί τελικά από τον Δόκτορα Χάνκοκ, λέγοντας οτι εκείνος ανήκει στην «άλλη πλευρά της κοινωνίας».²⁵ Δεν αργεί να συνειδητοποιήσει οτι ο μόχθος της τάξης της παρέχει την αργία του εργοδότη της: «Φεύγουν αμέριμνοι για τα ακριβά Σαββατοκύριακά τους, χωρίς καν να πουν αντίο, και χωρίς ποτέ να σκεφτούν αν εμείς μπορούμε να διασκεδάσουμε με τον μισθό μας».²⁶ Ο καταμερισμός της εργασίας μετατρέπεται σε παραλογοισμό που της στερεί τον χρόνο της: «Έπρεπε να ξοδεύεται η ζωή στην καθαριότητα των εργαλείων; ... .. όλες οι δουλειες έχουν λάντζα... αυτό όμως ήταν νοικοκυριό, όχι λάντζα».²⁷ Η Μίριαμ συνειδητοποιεί τις αντιξοότητες της ζωής των εργαζομένων. Παρά τη σκληρή δουλειά, δεν έχουν τη δυνατότητα να βελτιώσουν την ποιότητα της ζωής τους: αλλοτριώνονται και πραγματοποιούνται προσομοιάζοντας τα προϊόντα τα οποία οι ίδιοι παράγουν και καταναλώνουν. Σιγά-σιγά ο χώρος του οδοντιατρείου θα απολέσει την προηγούμενη μοναδικότητα του: «ένα από τα πολλά οδοντιατρεία του Γουέστ Έντ, μια φυλακή που την τραβούσε με τα απεχθή καθήκοντα που είχε μάθει».²⁸ Στη συνείδηση της, η εργασία πλέον καθορίζεται στα πλαίσια της διαδικασίας της καπιταλιστικής παραγωγής ενώ παράλληλα, ο εργασιακός χώρος μετατρέπεται σε μετωνυμία του καταναγκασμού.

22. D. Richardson, *Pilgrimage III Deadlock*, ό.π., σ. 178.

23. Στο ίδιο, σ. 179.

24. Στο ίδιο, σ. 180.

25. D. Richardson, *Pilgrimage II The Tunnel*, ό.π., σ. 205.

26. D. Richardson, *Pilgrimage III Deadlock*, ό.π., σ. 179.

27. D. Richardson, *Pilgrimage II The Tunnel*, ό.π., σ. 40.

28. Στο ίδιο, σ. 207.

Σε ολόκληρο το *Pilgrimage*, οι δημόσιοι χώροι είναι τα κατεξοχήν σημεία που αποκαλύπτούν τη διαλεκτική σκέψη της Μίριαμ: η αντίληψή της για τον χώρο είναι συγκρίσιμη με τον τρόπο που «η πόλη γνέφει στον μπενγιαμινικό πλάνητα (flâneur) ως φαντασμαγορία»²⁹ ο πλάνης επιδίδεται στο «ξεκλείδωμα των κρυμμένων, ασφών εννοιών, υπονομεύοντας–κλονίζοντας τους ληφθέντες απολογισμούς, τοποθετώντας νέες απεικονίσεις και τμήματα σε ένα νέο συνδυασμό, έτσι ώστε να αποκαλυφθεί η έννοια τους».³⁰ Περπατώντας στην συνοικία St Pancras, η Μίριαμ παρατηρεί: «ένιωθε να ανήκει στο σκοτάδι της εκκλησίας του St Pancras ... δεν πάει πολύς καιρός που κρεμούσαν ανθρώπους σε αυτό το σημείο της Γιούστον Ρόουντ...».³¹ Αυτή η αναφορά στα περασμένα είναι ένα παράδειγμα της «θεώρησης του παρελθόντος μέσα από το παρόν» που προτείνει ο Μπένγιαμιν.³² Χάρη στην αναστοχαστική ευφυΐα της Μίριαμ, το παρελθόν του συγκεκριμένου χώρου τέμνει την παρούσα στιγμή και η ηρωίδα διαβάζει και ερμηνεύει το παλίμψηστο της πόλης. Η πρόσληψη του αστικού τοπίου θυμίζει αυτήν του πλάνητα: «Ο χώρος απευθύνεται στον πλάνητα: τι νομίζεις ότι μπορεί να συνέβη εδώ;».³³ Η περιπλάνηση της Μίριαμ διαθέτει την «εγρήγορση ενός παρατηρητή».³⁴

Η εργαζόμενη γυναίκα, Μίριαμ, απολαμβάνει τη μητρόπολη, «βοτανίζει την άσφαλτο»,³⁵ και μάλιστα δηλώνει απερίφραστα ότι «το να έχεις την ελευθερία του Λονδίνου ήταν ζωή από μόνο του».³⁶ Η σχέση της με τις μάζες είναι αυτό που ο Μπένγιαμιν περιγράφει «συνηνοχή και περιφρόνηση την ίδια στιγμή».³⁷ Μετεωρίζεται στο πλήθος, αλλά δεν αφομοιώνεται εξολοκλήρου εντός του. Όμως η εκκολαπτόμενη συγγραφέας, Μίριαμ, ως μέρος της διανόησης, «πηγαίνει στην αγορά, υποτίθεται για να δει πώς είναι, αλλά στην πραγματικότητα για να βρει αγοραστή. Η αβεβαιότητα της οικονομικής της θέσης αντιστοιχεί με την αβεβαιότητα

29. W. Benjamin, *The Arcades Project*, Καίημπριτζ, Belknap Harvard, σ. 10.

30. M. Savage & A. Warde, *Αστική κοινωνιολογία, καπιταλισμός και νεωτερικότητα*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1993, σ. 245.

31. D. Richardson, *Pilgrimage II The Tunnel*, ό.π., σ. 30.

32. W. Benjamin, ό.π., σ. 588.

33. Στο ίδιο, σ. 418-9.

34. B. Μπένγιαμιν, *Σαρόλ Μπικοντλαίρ: Ένας λυρικός στην ακμή του καπιταλισμού*, μεταφρ. Γ. Γκουζούλης, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1994, σ. 49.

35. W. Benjamin, *The Arcades Project*, ό.π., σ. 372.

36. D. Richardson, *Pilgrimage III Deadlock*, ό.π., σ. 106.

37. T. Eagleton, *Walter Benjamin: Or, Towards a Revolutionary Criticism*, Λονδίνο, Verso, 2009, σ. 26.

της πολιτικής της λειτουργίας).³⁸ Όταν η Μίριαμ Χέντερσον του τελευταίου μυθιστορήματος *March Moonlight*, αρχίζει να γράφει το φθινόπωρο του 1915, εκ των πραγμάτων διεκδικεί το δικαίωμα της σε μια αυτόαφήγηση που αξιοποιείται καλύτερα εάν αναγνωσθεί με τα κριτήρια της υλιστικής ιστοριογραφίας.

Σε μια επιστολή του 1935 στη φίλη της Winifred Bryher, η Ρίτσαρντσον συζητά την πολιτική στο έργο της λέγοντας τα εξής: «Στην ουσία τους, τα βιβλία μου ανήκουν στους 'εργάτες,' την αστική εργατική τάξη όπου ρίχνεται η Μ. χωρίς εκπαίδευση και κατάλληλη προετοιμασία & την οποία παρακολουθεί με συμπάθεια».³⁹ Επεξηγώντας τον όρο «εργάτες» ως «αστική εργατική τάξη», η Ρίτσαρντσον συσκοτίζει περαιτέρω την ταξική θέση της πρωταγωνίστριας της. Κατά την άποψή μου, αυτό που περιγράφεται περιλαμβάνει τις πρόσφατα φτωχοποιημένες (νεόπτωχες) γυναίκες της εποχής που προέρχονται από τη μεσαία τάξη, όπως και η Μίριαμ.

Ακριβώς επειδή δεν εντάσσεται καθαρά στην αυστηρή ταξική διαστρωμάτωση, η Μίριαμ έχει τη δυνατότητα να ενσωματώσει στοιχεία της εργατικής συνείδησης. Η μεταιχμιακότητα⁴⁰ της κοινωνικής της θέσης, η αμφιταλάντευση μεταξύ μιας αισθητικής αστικής, μιας εργασιακής ζωής μεσοαστικής, και μιας πολιτικής θεώρησης εργατικής, συνιστά, κατά τη γνώμη μου, τη δυναμική του μυθιστορήματος. Επιτρέπει στη Μίριαμ να προχωρήσει στη συλλογή του αρχείου των εμπειριών της για να την παραδώσει νοητά στην αρχειονόμο-συγγραφέα Ρίτσαρντσον: είναι ένα αρχείο που ίσως στερείται τάξης, συνολικότητας, και αντικειμενικότητας, διαθέτει όμως «σημεία όπου σώζονται οι ιδιοσυγκρασιακές καταγραφές του συγγραφέα, υποκειμενικές, γεμάτες κενά,

38. W. Benjamin, *The Arcades Project*, ό.π., σ. 10. Για την πρώτη φράση του παραθέματος ακολουθώ τη μετάφραση του Μανόλη Αθανασάκη από το βιβλίο της Susan Buck-Morss, *Η διαλεκτική του βλέπειν*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2009, σ. 283.

39. G.G. Fromm, *Windows of Modernism: Selected Letters of Dorothy Richardson*, Τζόρτζια, University of Georgia Press, 1995, σ. 304, όπως αναφέρεται στο K. Bluemel, *Experimenting on the Borders of Modernism: Dorothy Richardson's Pilgrimage*, ό.π., σ. 85. (Η υπογράμμιση δική μου).

40. Επιλέγω τους όρους «μεταιχμιακότητα» και «μεθοριακότητα» έναντι του «οριακότητα» του Σταύρου Σταυρίδη για την απόδοση του όρου του A. Van Genep «liminality», από το λατινικό «limen» που σημαίνει κατώφλι (*The Rites of Passage*, Λονδίνο, Routledge, 1909). Σε κάθε περίπτωση αξίζει να διαβαστεί το πολύ ενδιαφέρον άρθρο του Σ. Σταυρίδη, «Προς μια ανθρωπολογία του κατωφλιού», *Ουτοπία* 33 (1999), σ. 113, σχετικά με το μεταβατικό στάδιο μεταξύ ταυτοτήτων.

ανεπίσημες». ⁴¹ Έχει ήδη γραφτεί ότι το *Pilgrimage* είναι «η καλύτερη ιστορία που έχουμε ως τώρα για την αργή μετάβαση από τη Βικτωριανή περίοδο στη μοντέρνα εποχή». ⁴² Η Μίριαμ, ξεναγός μας στη ζωή της στο Λονδίνο, διαδραματίζει τον ενδιάμεσο ρόλο του ενορχηστρωτή εικόνων, χώρων, αναμνήσεων, και σκέψεων. Επιτελεί τη δυναμική της διαλεκτικής φιγούρας, όπως ο πλάνης, η πόρνη, ο συλλέκτης, ο ρακοσυλλέκτης και άλλοι για τον Μπένγιαμιν: όλοι χαρακτηρίζονται από την κοινωνικό-οικονομική τους επισφάλεια, αφού «η δυναμική της εκβιομηχάνισης τους απειλεί με εξαφάνιση». ⁴³

Ασφαλώς η καταγραφή των εκφάνσεων της αταξινόμητης γυναικείας εμπειρίας δεν σταματά με το *The Tunnel* και το *Deadlock*: η εναρκτήρια σελίδα του *Revolving Lights* ανακεφαλαιώνει τις κοινωνικές παρατηρήσεις της Μίριαμ διακρίνοντας τρεις ξεχωριστούς αλλά διαπλεκόμενους κόσμους:

Πίσω μακριά, [...] ήταν ο πολυάσχολός, γεμάτος σχέδια κόσμος του σοσιαλισμού, με στόχο τους φτωχούς. Μακριά στο αύριο, στεκόταν ο κατεστημένος, αμετάβλητος κόσμος της οδού Γουίμποουλ, δεμένος με τις ενημερούσες τάξεις. Ύσια μπροστά, στον δρόμο για το σπίτι, ο μικρός απομονωμένος κόσμος της οδού Τάνσλεϊ, γεμάτος μυστικοπαθείς ανθρώπους που παρασύρονται στη δίνη της καταστροφής, η οποία όταν θα τους κατάπιε, δεν θα άφηνε κανένα κυματάκι στην επιφάνεια της ζωής του Λονδίνου. Στον ενδιάμεσο χώρο υπήρχε η αιώνια μοναξιά: αντηχούσε καθώς διέσχιζε το πλατύσκαλο, με φωνές που απαιτούσαν μια εξήγηση για την παρουσία της σε οποιονδήποτε από αυτούς τους κόσμους. ⁴⁴

Η Μίριαμ αισθάνεται αποκομμένη και από τα τρία κοινωνικά περιβάλ-

41. E. Wizisla, *Walter Benjamin's Archive*, Λονδίνο, Verso, 2015, σ. 2.

42. W. Bryher, «Dawn's Left Hand, by Dorothy Richardson», Donald, Friedberg, Marcus, *Close Up, Cinema and Modernism*, Λονδίνο, Cassell, 1998, σ. 209. Η Winifred Bryher περιγράφει ότι πάντα παρότρυνε τους φίλους της να διαβάσουν το *Pilgrimage*, προκειμένου να μάθουν «πώς ήταν η Αγγλία μετάξυ του 1890 και του 1914» (W. Bryher, *The Heart to Artemis: A Writer's Memoirs*, Παρίσι (H.P.A.), Paris Press, 2006 σ. 168) και αυτή η μεταφορά του μυθιστορήματος ως χώρα θυμίζει έντονα την άποψη του Μπένγιαμιν «η στοά είναι μια πόλη, ένας κόσμος-μινιατούρα» (*The Arcades Project*, ό.π., σ. 31).

43. S. Buck-Morss, «The Flaneur, the Sandwichman and the Whore: The Politics of Loitering», *New German Critique* 39 (1986), σ. 101.

44. D. Richardson, *Pilgrimage III Revolving Lights*, Λονδίνο, Virago Limited, 1979, σ. 233.

λοντα, του σοσιαλισμού, των πλουσίων και του κόσμου της βιοπάλης. Ο μοναχικός χώρος στον οποίο ανήκει είναι ο ενδιάμεσος. Οπλισμένη με τα χαρακτηριστικά της μεθοριακότητας και της κινητικότητας, διαμορφώνει, για να χρησιμοποιήσω τον εξαιρετικό τίτλο της Susan Buck-Morss, τη δική της «διαλεκτική του βλέπειν» και επιχειρεί να καταγράψει τη δική της ιστορία του τώρα.

Ο Μπένγιαμιν υφαίνει κειμενικά μια ανα-σύμπλεξη (*re-constellation*)⁴⁵ της ιστορίας, ξανά-γράφοντας τον δέκατο ένατο αιώνα στο Παρίσι με σκοπό να διασώσει τη λησμονημένη και παραμερισμένη καθημερινότητα, ενώ η Ρίτσαρντσον καθιστά την Μίριαμ μεσάζοντα στο αρχαιακό της έργο σχετικά με το «τί ήταν η Αγγλία μεταξύ του 1890 και του 1914».⁴⁶ Το 1912, στα τριάντα έξι της χρόνια, η Μίριαμ, το *alter ego* της Ρίτσαρντσον, αρχίζει να γράφει το έργο που τελικά θα γίνει το *Pilgrimage*. Ξεκινώντας να διηγηθεί την ιστορία της και να καταγράψει τα πολλαπλά επίπεδα της εμπειρίας της, η Μίριαμ καταπιάνεται με αυτό που ο Μπένγιαμιν αποκαλεί «πρακτική μνήμη» και προσφέρει στη Ρίτσαρντσον το υλικό για το μυθιστόρημα-αρχείο της. Το *Pilgrimage* διανύει όλη τη διάρκεια της ζωής της Ρίτσαρντσον και δεν φτάνει ποτέ στο τέλος του, τολμώντας (να μένει ανολοκλήρωτο με μια ριζοσπαστική έννοια: στοχεύει το αισθητικό του πείραμα να λογοδοτεί και να είναι ανοιχτό στις κοινωνικές συνθήκες),⁴⁷ ισχυρισμός που ισχύει και για το, επίσης «ανολοκλήρωτο», *Arcades Project*. Το μυθιστόρημα προσφέρει περισσότερα στον αναγνώστη όταν διαβαστεί με τον τρόπο που προτείνει ο Τέρρυ Ήγλετον για την ιστορία: «όχι ως πιστό αντίγραφο (*fair copy*) αλλά ως παλίμψηστο, του οποίου τα σβησμένα στρώματα πρέπει να έρθουν στο φως, γραμμένα μαζί με ρυθμό σποραδικό, όχι απωθημένα σε αδιάκοπη αφήγηση».⁴⁸ Με την υπενθύμιση να μην λησμονούν το υλικό σύμπαν που έχει απαρχαιωθεί ή εξαφανιστεί, ο ιστορικός, ο συγγραφέας, και ο αναγνώστης, επιτελούν ίσως όλοι αρχαιακό έργο και βάζουν σε κίνηση την μηχανή της αφύπνισης. Άλλωστε, κατά τη μπενγιαμινική προβληματική, η θύμηση και η αφύπνιση είναι στοιχεία αναπόσπαστα δεμένα.⁴⁹

45. Προτιμώ τον όρο ανα-σύμπλεξη επειδή φέρει το ίχνος του συμπλέγματος αστεριών (*constellation*) για το οποίο μιλάει ο Λ.Α. Μπλανκί στο έργο του *L'éternité par les astres*, στο οποίο βασίζεται ο Μπένγιαμιν.

46. W. Bryher, *The Heart to Artemis*, ό.π., σ. 168.

47. C. Watts, *Dorothy Richardson*, Πλύμουθ, Northcote House, 1995, σ. 2.

48. T. Eagleton, ό.π., σ. 59.

49. W. Benjamin, *The Arcades Project*, ό.π., σ. 389.

SUMMARY

Chrysa Marinou, *Dorothy Richardson's The Tunnel and Deadlock as Literary Archive: A Working Woman at the Beginning-of-the-20th-Century London*

This paper proposes a reading of Dorothy Richardson's *The Tunnel* (the fourth out of the thirteen novels that comprise *Pilgrimage*) with a focus on her heroine's working life as a dental assistant. By making Miriam Henderson critically reflect on the urban and social surroundings —e.g. the condition of the London employees— Richardson (1873-1957) documents her own life between 1891 and 1915 and emerges as the *woman archivist* who provides a challenging, radical commentary. Miriam's portrayal is «beyond the scope of traditional romance and marriage plots,» it is the experience of «diving with work.... a life of white collar urban poverty» (Mephram 462). Thus, Richardson's materialist historiography, read retrospectively, shares affinity ties with Walter Benjamin's archive of the city and of modernity; both attempt to rescue a specific cultural heritage of fragments from oblivion and both turn the «excavation sites» of experience into «construction sites» where there can be «a shift away from a melancholic culture that views the historical as little more than the traumatic» (Foster «Archival Impulse» 22). My intention is to explore the way Richardson articulates a voice from the margins, and, in that, to pursue Benjamin's lead of subverting hegemonic discourses and standard histories. In 1912, when at the age of 36, Miriam, the author's alter ego, sits down to write what will eventually become *Pilgrimage*, the working woman and the archivist become one.

ΤΟΝ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟ ΠΕΜΠΤΟ ΤΟΜΟ
ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ *ΜΝΗΜΩΝ* ΓΙΑ ΤΟ
ΕΤΟΣ 2016 ΕΠΙΜΕΛΗΘΗΚΕ Ο ΧΡΗ
ΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ • ΤΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΑΙ ΤΙΣ ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ
ΤΙΣ ΕΚΑΝΑΝ ΤΑ ΜΕΛΗ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑ
ΚΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΛΟΓΩ ΑΧΡΗ
ΜΑΤΙΑΣ ΤΟΥ ΤΑΜΕΙΟΥ ΤΗΣ ΕΜΝΕ
• ΓΙΑ ΤΟΝ ΙΔΙΟ ΛΟΓΟ ΤΗ ΣΕΛΙΔΟ
ΠΟΙΗΣΗ ΤΗΝ ΕΚΑΝΕ Ο ΓΙΑΝΝΗΣ
ΚΟΚΚΩΝΑΣ • ΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΑ
ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΕΙΝΑΙ ΤΑ GREEK 90, 91
ΚΑΙ 92 ΤΗΣ ΜΟΝΟΤΥΡΕ ΚΑΙ ΤΑ ΛΑ
ΤΙΝΙΚΑ ΕΙΝΑΙ ΤΑ LINOΤΥΡΕ DIDOT
ΕΝΟΠΟΙΗΜΕΝΑ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΧΡΟΝΙΑ
ΜΕ ΤΟ ΠΡΟΤΥΠΟ UNICODE ΑΠΟ
ΤΟΝ ΓΙΑΝΝΗ ΚΟΚΚΩΝΑ ΚΑΙ ΤΟΝ
ΓΙΩΡΓΟ ΜΠΩΚΟ • ΤΟ ΕΞΩΦΥΛΛΟ
ΤΟ ΣΧΕΔΙΑΣΑΝ Ο ΜΕΛΕΤΗΣ ΛΟΥ
ΚΟΣ ΚΑΙ Ο ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΚΚΩΝΑΣ •
ΤΥΠΩΘΗΚΑΝ 180 ΑΝΤΙΤΥΠΑ ΣΤΟ
ΑΛΦΑΒΗΤΟ ΑΡΧΕΣ ΙΟΥΛΙΟΥ ΤΟΥ '17

